

Östbuletinen

Nr. 4, 2010, årgång 14

Innehåll

Kazakstan – en modern ruffelstat <i>Olof Kleberg</i>	2
Rökiga dagar i Moskva – bilder från en resa <i>Barbara Lönnqvist</i>	6
Sjukvårdsförsäkringssystem i Tjeckien och Slovakien <i>Pontus Tallberg</i>	10

*Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt Centralasien*

Kazakstan – en modern ruffelstat

Olof Kleberg, journalist mm

Att besöka Kazakstan för några konferenser om mediefrihet och mänskliga rättigheter, som jag gjorde i slutet av november 2010, är i sig en absurditet. Men det är lockande att få titta in bakom kulisserna i ett ekonomiskt tillväxtland av modernt auktoritärt snitt.

Kanske är det just denna typ av samhällen som snart kommer att ses som modeller av sådana stater som tvekar mellan en bräcklig demokrati och något till synes mer kraftfullt. I Afrika, kanske i Latinamerika och här och var i Asien. Kina är förstas den stora magneten. Singapore är den lilla. Det stagnerande Ryssland är väl knappast någon magnet men passar i vissa stycken in i mönstret.

Folk får resa fritt, de kan i olika grad informera sig och vara aktiva på nätet, de blir delaktiga av en bättre levnadsstandard och de flesta kan leva sitt vardagsliv. Men varje aktivitet som ifrågasätter maktelitens auktoritet motarbetas och slås ner. Mönstret känns igen. Men detta mönster skiljer sig från de gamla kommunistiska diktaturernas nästan totala kontroll av medborgarnas rörelser och tyckanden.

Rikt på olja, fattigt på alternativ

Kazakstan styrs sedan 22 år av Nursultan Nazarbajev. Från 1984 var han regeringschef i sovjetrepubliken Kazakstan, 1988 valdes han till förste sekreterare i kommunistpartiet och 1990 även till president. Han omvaldes vid självständigheten i december 1991 – och sitter alltså. Han kan omväljas ett obegränsat antal gånger, ett känt mönster i länder av detta slag, och utnämndes vid sin 70-årsdag sommaren 2010 till "Nationens ledare". Just nu förbereds en folkomröstning om att det inte längre ska behövas presidentval! Onödigt eftersom utgången ändå är given...

Nazarbajev och hans maktgrupp, i första hand den egna familjen, styr över politik och ekonomi – och tillskansar sig betydliga delar av statens stora inkomster. De kommer från växande utvinning av olja och gas samt av uran och andra viktiga metaller. Kazakstan är ett av världens snabbast växande länder, mätt i BNP, med undantag för krisåren 2008/09.

Parlamentet befolkas endast av Nazarbajevs eget parti Nur Otan. Det senaste valet 2007 ansågs riggat – även om OSSE:s valövervakare trodde sig ha sett några förbättringar. Det såg däremot inte oppositionspartier som Azat, Alga mfl, som alla föll under spärren på sju procent. Själva menar de att oppositionen kanske samlade kring 30 procent.

I OSSE:s topp – men magert toppmöte

Kazakstan lyckades, inte minst genom ryska påtryckningar, bli ordförande under 2010 i OSSE, den europeiska säkerhets- och samarbetsorganisationen. Antalet anslutna stater i denna organisation, som har rötter tillbaka till Helsingforsöverenskommelsen 1975, är 56 – från Vancouver till Vladivostok, som det brukar heta. Att Centralasiens fem stater är med beror förstås på att de en gång ingick i Sovjetunionen.

Med viss rätt kunde Ryssland hävda att OSSE inte bara borde styras från västra Europa. Men å andra sidan vilar OSSE på grundprincipen att säkerheten är odelbar – den upprätthålls inte bara med militära medel; en hållbar säkerhet förutsätter både ekonomisk samverkan och inte minst en mänsklig dimension. Dvs fria val, fria medier, oberoende organisationer, självständiga domstolar.

Sådan ser ju verkligheten inte ut i dag, vare sig i Ryssland och än mindre i Centralasien. Många länder var tveksamma till att Kazakstan skulle få ordförandeskapet – men andra överväganden segrade. För USA var det viktigt att ha Kazakstan på sin sida under kriget i Afghanistan.

Just detta maktstrategiska skäl låg säkert bakom att Kazakstan också fick ordna ett toppmöte för OSSE, det första sedan Istanbul 1999. USA ville återigen hålla sig väl. Tyskland var angeläget om leveranser av olja och gas, likaså Italien, och Frankrike månade om chansen att sälja militärflygplan. Inför så tunga argument väger mänskliga rättigheter lätt!

Nu blev toppmötet 1-2 december ingen framgång – även om Nazarbajev hävdade att den allmänt hållna slutdeklarationen var ”en historisk händelse” och innebar en ”ny etapp i skapandet av en enhetlig, odelbar euroatlantisk och euroasiatisk säkerhetsgemenskap”. Utrikesminister Saudabajev svingade sig upp i ännu högre retorik. Mötet hade varit en ”olympisk framgång” och den ”slutgiltiga bekräftelsen på att president Nursultan Nazarbajev är en ledare av globalt format”.

Men framgången uteblev – trots att en rad viktiga stats- och regeringschefer fanns på plats. Där fanns Rysslands president Medvedev, Frankrikes Sarkozy, Storbritanniens premiärminister Cameron och Tysklands förbundskansler Merkel. Sveriges Fredrik Reinfeldt valde dock reserverat att, i likhet med president Obama, sända sin utrikesminister...

Egentligen skulle toppmötet för första gången sedan 1999 ha antagit en innehållsrik deklaration och en konkret handlingsplan framåt. Detta föll på grund av hårda motsättningar i en rad frågor, framför allt oenighet mellan Ryssland och USA tillsammans med EU om Georgien, mellan Armenien och Azerbajdzjan, om Transnistrien mm.

Och den mänskliga dimensionen förblev förstas omtvistad. Slutdeklarationen upprepar att den är en nödvändig del av en hållbar säkerhet som det sades i Helsingfors 1975 och upprepades i Parisstadgan 1991 och flera gånger under 1990-talet. Trots kritik från bl.a. Ryssland begränsades inte OSSE:s mandat, inte heller verksamheterna i OSSE:s fältmissioner i ett tjugotal länder.

Men tyvärr är detta för många stater bara en läpparnas motvilliga bekännelse. Efter toppmötet hävdade Nazarbajev att man hade bekräftat ”ett fullständigt iakttagande av mänskliga rättigheter, grundläggande friheter och rättsstaten”. När boken är satt till trädgårdsmästare vänds allting upp och ner.

Euroasiatisk uppgift

Ett ledmotiv i Kazakstans utrikespolitiska agerande är den euroasiatiska kopplingen. Det var ingen tillfällighet att president Nazarbajev nämnde den i sin slutsummering om OSSE-toppmötet. Positionen mellan Ryssland och Kina och behovet att utforma en egen identitet gör att ”euroasianismen” passar Kazakstan mycket väl. Dessutom innehåller den ju tanken att den europeiska demokrati- och kulturmodellen inte passar, så man måste utforma en egen. Det är idéer som bl.a. utformades av nu den allt mer uppmärksammade Lev Gumiljov (Anna Achmatovas son). Han har numera fått ett universitet i Astana uppkallat efter sig. Andra inom det illustra Sällskapet vet mycket mer om dessa euroasiatiska tankar – låt mig bara här understryka att de politiskt passar president Nazarbajev som hand i handske.

Kazakstan är alltså främst beroende av Ryssland – den viktigaste handelspartnern och mottagaren av den största oljeledningen. Men Kazakstan arbetar också mycket med det ekonomiskt mer intressanta Kina. En ny oljeledning går sedan några år dit.

Samtidigt är Kazakstan med i planerna på att bygga en olje- och gasledning till Väst-europa söder om Ryssland. Och lyckas därmed få länder som Tyskland och Italien att ligga lågt när EU vill kritisera förtrycket av de mänskliga rättigheterna i landet.

Tillfrågad om han såg något land som ett ideal för Kazakstan lär Nazarbajev ha nämnt Singapore. I förstaste överraskande att detta jätteland uppmärksammar ett sådant miniland. Men egentligen helt logiskt: Singapore är ett framgångsrikt land

ekonomiskt med ett slags demokratisk fasad men med tydliga inskränkningar och med kränkningar av mänskliga rättigheter.

Astana – konstlad modernism

Toppmötet, liksom konferenserna om mänskliga rättigheter dessförinnan, hölls i Astana, huvudstad i Kazakstan sedan 1997. Astana betyder helt neutralt ”huvudstad”. Den flyttades dit, ut till den oändliga stäppen från det högt belägna Almaty i landets sydöstraste hörn intill Kina, efter beslut av Nazarbajev.

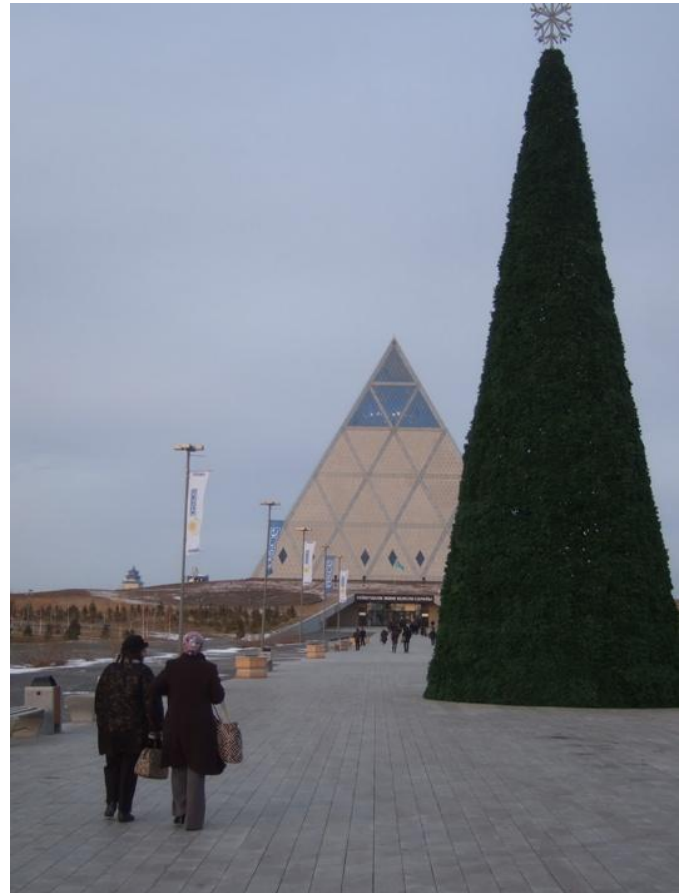
Politiskt beslutade huvudstadsflyttar är inte unika. Ett känt exempel är det noggrant planerade Brasilia från 1960, det nyaste är Burmas Naypyidaw från 2006. Med flyttningen ville Nazarbajev visa att Kazakstan gått in i ett nytt, modernt skede.

I motsats till Brasilia och Nyapyidaw byggdes dock Astana inte upp från ingenting. På platsen fanns en sovjetisk stad, Tselinograd (den jungfruliga staden), uppförd av Chrusjtjov på 1960-talet, när han med ett radikalt men misslyckat beslut ville odla upp stäpperna.

Men nu skulle det bli en toppenmodern stad! Astana har växt snabbt och har fått ungefär 700 000 invånare. Mest tjänstemän vid alla ministerier och myndigheter samt människor i servicenäringar. Den japanske arkitekten Kisho Kurokawa lade upp grundplanerna med plats för storslagna byggnader och många parker. Tanken på trivsamma grönområden kapsejsade dock på det enkla faktum att Astana har frost under halva året, världens näst kallaste huvudstad efter Ulan Bator i grannlandet Mongoliet.

Särskilt planerad verkar inte heller resten av den nya staden. Olika märkesbyggnader, som har byggts under 2000-talet, ligger utkastade på stora avstånd. OSSE-konferensen om mänskliga rättigheter hölls i Pyramiden (Fredens och försoningens palats), konstruerad av den brittiske stjärnarkitekten Norman Foster. Men, som det påstås liksom om så mycket annat i Astana, efter inspiration av självaste

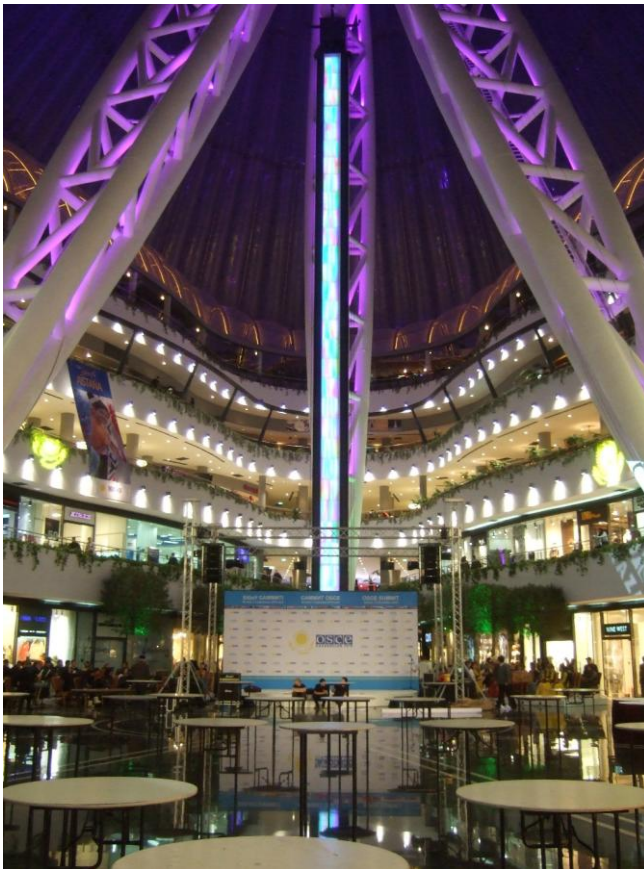
Nazarbajev. Han ska också vara idégivaren till stadens symbolbyggnad, Bajterék, en pelare som ska föreställa Livets träd enligt en gammal kazakisk legend.

Intill Pyramiden ligger också det nya Självtändighetspalatset, där själva toppmötet hölls, och ett elegant konserthus, ritat av italienaren Manfredi Nicoletti. Emiren av Qatar har finansierat ett stort islamiskt centrum, medan Kazakstan självt står för både presidentpalatset – i en blandning av amerikansk kongressbyggnad och moské med kupol – och inte att förglomma Den förste presidentens museum. Alltså ett museum över Nazarbajev själv – tyvärr var detta självförhärligandets centrum märkligt nog stängt när jag kom dit, bara ett par dagar före toppmötet.

In kom jag däremot på Khan Shatyr (svensk transkribering Chan Sjatyr), ett ”underhållningscentrum” i form av ett 150 meter högt ”tält” som lysas upp i olika färger, också detta ett verk av Norman Foster. Invigt på Nazarbajevs 70-årsdag i

juli 2010. Centrum i tältet är öppet med kaféer och plats för konserter i bottenplanet. Flera våningar längs sidorna innehåller exklusiva affärer, med varor långt från vad de flesta kazaker kan ha råd att köpa. På femte våningen, vill jag minnas, finns nöjesfält och restauranger. Och på sjätte, längst upp: en bassäng omgärdad av palmer i tropiskt klimat och mjuk sand från Maldiverna! Helt folktomt när vi var där – inte så underligt, förklarade värdinnan. Nu inför toppmötet går ju så få bussar och delar av staden är avspärrad!

Chan Sjatyr inifrån

Jo, så var det verkligen. Ett påbud hade utgått om att de stora trafikstråken skulle vara avstängda under toppmötet. Folk fick ledigt under de dagar toppmötet skulle hållas – men i gengäld fick de jobba under lördag-söndag dessförinnan. Lätt ordnat i ett auktoritärt samhälle...

När vi skulle lämna Astana, dagen före toppmötet, kom vi till en helt tom flygplats. Alla inrikesflyg var inställda, bara ett par utrikesflyg skulle få komma

iväg. Men personal i butiker och restauranger fanns på plats – varför det när det inte finns kunder? Jo, vi ska ta emot dem som kanske kommer, svarade personalen. Vi bor här ute hela veckan, för det går ju inga transporter in till stan. Familjen då? Nej, vi är ogifta, vi som jobbar här!

Som sagt – allt var mycket välordnat i Astana. Och välsopat och rent. I den bitande isvinden försökte ett antal gat-sopare göra sitt jobb men vinden fixade själv det mesta. Överallt stod poliser i klungor i täta, varma uniformer. Ingenting överraskande fick ju hända.

Orsaken till det hela

Att jag alls kom att besöka Astana beror på att jag som vice ordförande i det svenska OSSE-nätverket fick möjlighet att delta i några förkonferenser inför toppmötet.

Två s.k. granskningskonferenser hade hållits tidigare under hösten 2010 med syfte att skapa en överblick över vad som skett sedan det förra OSSE-toppmötet i Istanbul 1999. En konferens i Warszawa hade gällt den mänskliga dimensionen (mediefrihet, föreningsfrihet, integration, trafficking, religionsfrihet, rättstrygghet), en andra hölls i Wien och omfattade samarbete inom ekonomi och miljö samt det viktiga militära förtroendeskapande samarbetet.

I Astana hade Kazakstan motvilligt måst arrangera två dagars officiell debatt om frihet på internet samt om integration/diskriminering och trafficking. Där möttes de 56 deltagarnationernas företrädare med nära 1 000 deltagare från internationella och nationella organisationer. Ännu motvilligare hade regimen, efter byråkratiska motståndsförsök, tvingats godta att en alternativ Civil Society Conference fick hållas, arrangerad av en rad oberoende, främst västliga, frivilligorganisationer. Mer än 150 deltagare kunde dock ”tyvärr” inte få plats...

För att motverka den skadliga inverkan av den kritik som kunde förväntas där höll regimen en motkonferens, där ett tjugotal

kazakiska organisationer lovordade den i stort sett fullkomliga kazakiska samhällsmodellen med frihet och tolerans som ledstjärnor. Som med en för tjockt lackerad yta täcktes bara nödtorftigt en ytterst skamfilad verklighet. Den eventuella skadliga inverkan motverkades effektivt genom att medierna inte ägnade en rad eller en sekund åt denna alternativkonferens. Däremot hyllades och refererades de officiella kazakiska insatserna mycket utförligt.

Viss frihet – om den är ofarlig

Som de många kritikerna både på den officiella konferensen och än mer på alternativkonferensen kunde visa är den politiska, organisatoriska och mediala friheten i Kazakstan ytterst begränsad. Visserligen är den något bättre än i de mörkaste diktaturerna (Turkmenistan och Uzbekistan) men allt som kan hota regimen förtrycks. Vissa kritiska tidningar får utkomma men utsätts för ständiga trakasserier. Kritiska internetsajter blockeras. Besvärliga personer sätts i fängelse.

I den granskning som Reportrar utan gränser gör årligen hamnade Kazakstan 2010 på plats 162 av 178 länder. I Freedom Houses index hamnar Kazakstan (tillsammans med Kirgizistan och Tadzjikistan) bland de icke fria staterna, dock i den ”bästa” gruppen, kategori 5, i motsats till Turkmenistan och Uzbekistan som ligger i den sämsta gruppen, nr. 7).

Mitt intryck är att det på gräsrotsnivå går att arbeta i frivilligorganisationer, särskilt inom den sociala sektorn och någorlunda inom den religiösa sfären. Kritisk granskning av korruption och oljeinkomster, stödd av Soros Foundation som faktiskt tillåts i Kazakstan, får pågå. Men inte upp till en ”farlig” nationell nivå.

Positivt var också att så många kazakiska frivilligorganisationer och oppositionspartier öppet vågade kritisera förhållandena. Ett visst mått av öppenhet, alltså – men som några av opponenterna sade till

mig: polisen vet ju ändå vad vi gör och tänker!

En annan positiv följd av att förlägga ett OSSE-möte till Centralasien, inte som så ofta till Central- och Västeuropa, var att frågor som etnisk diskriminering och trafficking fick ett annat geografiskt fokus. I stället för diskrimineringen av romer i Europa fick nu problemen med de många migrantarbetarna i Ryssland och i länder som Kazakstan och Tadzjikistan en belysning. Särskilt Kazakstan med sin starka ekonomi lockar till sig migranter från Kirgizistan och Uzbekistan men också från Kina.

En mer utförlig rapport omkonferenserna i Kazakstan återfinns på OSSE-nätverkets hemsida: www.osce-ngo.se.

Rökiga dagar i Moskva – bilder från en resa

Barbara Lönnqvist, professor i ryska språket och litteraturen, Åbo akademi

När vi stiger av snabbtåget från flygplatsen på Belorusskij-stationen den 3 augusti slår hettan emot oss – +37 i skuggan. I trafikkaoset hittar vi en taxi som lockar med *klimatizatsija*, luftkonditionering. Priset är dubbelt det som våra vänner sagt att man borde betala – nu 1300 rubel. Färden till Leninskij prospekt–Dmitrij Uljanov-gatan tar halvannan timme och än står vi helt stilla, än brassar chauffören på med 100 km i timmen – fast bara korta stunder. Avgasröken är tjock.

Vid tretiden morgonen därpå vaknar jag av att lägenheten är fylld av brandrök och rusar upp för att stänga fönstren – som nu förblir stängda en hel vecka framåt (+33 i lägenheten). Nu knäpps radion och teven på – varifrån kommer röken? Medvedev har den 2 augusti utlyst katastroftillstånd i hela Nizjnij Novgorod-området och i Rjazan-området sydost om Moskva. Där

brinner torvmarkerna och skogarna och bränderna har nått en sådan omfattning att röken förs ända till Moskva. Snart får vi veta att det också brinner öster om staden i själva Moskva-området och jag pusslar ihop informationsbitar från tidningar och radio – det brinner i Noginsk, Orehovo-Zujevo, Jegorevsk, Kolomna... Den 29 juli har en militärbas i Kolomna med flygtekniskt materiel brunnit upp, rubb och stubb. REN-TV intervjuar en soldat (redan avskedad) som berättar att det inte fanns ordentliga brandredskap på basen. På de ”statligt orienterade” TV-kanalerna uppträder Medvedev och räknar upp namnen på ”ansvariga” generaler. Efter varje namn följer ett uttrycksfullt *uvolitsia!* (avskedas).

Myndigt berättar Medvedev att försvarsminister Serdjukov aviserats om beslutet som skall verkställas omedelbart. Snart får vi se Putin i aktion någonstans i Nizjnij Novgorod-området. Inför massmedia berättar han vilka ersättningar som nu skall betalas ut för förlorad egendom och – något makabert – för familjemedlemmar som brunnit upp. Som statens bokhållare förklarar han att egentligen är det, ”enligt lagen”, 50 000 rubel per familj som gäller för egendomen, men nu har *han* beslutat att det skall bli 110 000 från statsbudgeten påökt med 100 000 från regionens budget. Har regionen några pengar alls, undrar jag. Brandvärnet är ju helt eftersatt. Man släcker med spadar och inte ens av dem finns det tillräckligt. Vi får höra att alla brunna hus skall byggas upp på nytt ”under sträng kontroll” med övervakningskameror som kan ses direkt från Kreml. TV visar bilder från byar som brunnit och där lyftkranar röjer bland rykande stockar medan nytt byggmaterial redan hämtas in! Vid ett möte som Putin håller, inför kamerorna, med en lokal makthavare i Voronezj-området (det brinner där också!) diskuteras storleken på husen som skall byggas. ”Vi har tänkt oss hus på 40 kvadratmeter.” ”Nej, säger Putin, har de haft 60 kvadratmeter ska de få det nu också”.

Den 7 augusti är sikten i Moskva knappa 100 meter. Katastrofminister Sjojgu meddelar att ”nu släcker vi dygnet runt”. Vadå? Har man tidigare gått hem vid ”arbetstidens slut” och låtit elden härja? Moskvaborna uppmanas hålla sig inne, inte köra bil ”på grund av den dåliga sikten” (olycksfara!). Luftföroreningarna är nu sju gånger högre än normen. Radiostationerna rapporterar från ”fältet”. Apoteken har sålt slut på munskydd à 7 rubel. Vissa har köpt ”upp till 1000” och de säljs nu på gatan för 50-100 rubel styck. Egentligen är munskydden verkningslösa – de är tänkta för infektionsspridning (hosta, spott) men det står bara i det finstilla. Vi uppmanas hänga våta lakan för våra stängda fönster.

Den 8 augusti gör vi en utbrytning och tar trolleybussen in till centrum. I Stockholm har jag förutseende nog inhandlat masker, inte på apoteket utan i järnhandeln – för svetsning, giftiga färger, kemiska ämnen. Mot hettan har vi våta handdukar på huvudet. I bussen finns bara tre kvinnor och vi. En 80-årig gumma skrattar åt vår utstyrsel och börjar glatt språka med oss. Hon har förstås varit med om värre – bodde i källare i Moskva under kriget, mannen svår invalid efter tjänst på ubåt. Hon tar till ett talesätt: *Zaraza ne pristaet* (”Smittan går vidare”, dvs. allt går över). Vi räddar oss in på Nya Tretjakov-galleriet och vistas där i fem timmar. Det är luftkonditionerat och rökluften som tränger in är ändå rätt svag. Man har en specialutställning av Prokofjevs sons konst. Sonen berättar i en film mycket intressant om sin far, om dennes förhållande till Stravinskij.

Zdravstvuj Lomonosov! I skulpturparken vid Novaja Tretjakovka.

Utanför muséet traskar vi omkring i skulpturparken och finner skulpturen av Andrej Sacharov. Den söker fortfarande sin plats – ”Sacharov behöver ingen staty innan vi har fått mänskliga rättigheter i Ryssland”, lär hustrun Elena Bonner ha sagt.

Sacharov försöker urskilja himlen genom rökridån.

Tsar Alexander II har i alla fall fått en staty intill den nyuppförda Frälsarkatedralen. På sockeln hedras han också för att han ”avslutat kriget i Kaukasus” – kriget som bröt ut på nytt just när statyn över honom restes. Skulpturer och statyer i dagens Moskva tycks komma upp och tas ned efter tillfälliga konjunkturen. På Kaluga-torget (f.d. Oktobertorget) står dock Lenin kvar och ser nybyggarna resa sig. Det rivs, byggs

och hårdrenoveras i Moskva. Om någon Moskva-gård av en händelse blivit kvar (sådan som finns beskriven i Pusjkins *Jevgenij Onegin*) är kvarteret runtomkring i alla fall förstört. Staden blir bara fulare.

Sushirestauranger tycks vara det senaste modet. Vid dem står cityjeepar parkerade i rader. Sushi i +39 graders hetta? Var hölls råvaran innan den kom på bordet? Vi har stämt möte på Tverskaja i Telegraf-huset som nu härbärgerar en mängd små affärer och ett kafé. Där får vi till vår förvåning den gamla efterrätten *Gurjevskaja kasja* (Gurjev-gröt) – en mannagrynspudding med syltade eller marinerade bär och nötter – helt försvunnen under sovjettiden. När vi tar bussen tillbaka från centrum är vi lika ensamma som när vi åkte in. Vi inhandlar en väldig vattenmelon och en fem liters vattendunk i gastronomen på hörnet. Det blir en natt till med kall dusch var tredje timme och våta handdukar på kroppen. Fönstren hålls stängda.

Ett nytt samtalsämne har kommit upp i massmedia. För att leda bort tankarna från röken har Medvedev kastat in en diskussionsbrandfackla: ordningsmakten *militsija* skall hädanefter kallas ”polis” (*politsija*). Med namnbytet förväntas folkets tillit till myndigheten öka. Medvedev förklarar: ”Militsija” är milis, frivilliga garden, ”och vår polis är professionell”. Radiostationen *Echo Moskvy* kommenterar: ”Tron på ordets kraft har alltid ersatt kunskap och förmåga hos oss.”

Medan röken ligger tjock över staden börjar bakgrunden till eländet klarna. 2007 fick Ryssland en ny skogslag (*Lesnoj kodeks*) som ledde till att skogsvaktare och andra lokalansvariga för skogen avfördes från sina uppgifter -170 000 avskedades, säger en källa. ”Skogsansvariga” är nu de som ”nyttjar” skogen. Lagen skulle göra det lättare att avverka skog och starta sågar. Men för torvmarkerna ansvarar ingen längre – torvtäkt anses i gas- och oljelandet olönsamt. Trots att myndigheterna skyller på ”vädret” – två månaders oavbruten hetta och torka – visar bränderna

och oförmågan att släcka dem på lokaladministrationens sönderfall i dagens Ryssland. Putins ”strängt vertikala” styre med utnämningar i stället för val har skapat en armé av tjänstemän som endast blickar uppåt och vars främsta mål är befordran, bort från provinsen – till Moskva! Så får vi denna karusell där tre personer åker runt och runt (i TV-rutan) – Medvedev, Putin, Sjojgu – Rysslands räddare, likt de tre bogatyrerna på Vasnetsovs berömda tavla.

Nu kommer oroväckande nyheter från trakten kring atomforskningscentret i Sarov, Nizjnij Novgorod-området. Branden närmar sig... Löper elden genom trätopparna (*verchnij pozjar*) sker det med en hastighet av 20 km/timmen eller mera, beroende på vinden. Kirijenko, en gång statsminister under Jeltsin, nu ansvarig för atomindustrin, har rest till Sarov och lugnar oss på TV. I populärpressen uttrycks åsikten att detta är helgonet Serafims av Sarov hämnd – det ogudaktiga atomcentret har byggts på ”helig plats” (*svjatye mesta*). Nu tar också patriarken Kirill till orda och predikar syndabekännelse – bränderna har ryssarna fått för sina synders skull. Han nämner inte vilka synder, men jag börjar nästan hålla med honom.

På TV-kanalen *Kultura* får vi ett reportage från floden Istra nordväst om Moskva. Det visar sig att mängder av Moskva-bor har tagit sin tillflykt dit under veckandån då där var relativt rökfritt. Där går författaren Eduard Radzinskij och visar på högar av skräp som folk lämnat efter sig i naturen. Och nu avslöjas några av brandhårdarna: cigarettfimpar, sjasjlik-eldar som lämnats att pyra, och värst av allt – sönderslagna flaskor som bildar linser för den brännande solen. Överallt där människor varit ligger skräp och sopor. Och var ska man göra av allt? I naturen finns inga uppsamlingskärl, inte heller i staden.

I vår lokala gastronom har vi frågat var vi kunde lämna tomma flaskor. Vi undrar vart *punkt priema stekla* (glasuppsamlingsställe) som fanns på sovjettiden försvunnit.

Vakten i affären ser på oss som någon som definitivt inte följt med sin tid. Med stor självövertvinnelse kastar jag flaskor, glasburkar, metall och matrester huller om buller i den öppna sopcontainern på gården och undrar: hur stor är råttpopulationen i Moskva? Eller äts de upp av de herrelösa hundarna (som visserligen verkar ha minskat sedan 2003). Kanske hundarna har gått under av vattenbrist? Eller så ligger de alla nere vid Moskva-floden. Utan tvivel har de större överlevnadskapacitet än Moskva-borna i gemen. I radion får vi höra att dödligheten i Moskva under juli månad ökat med en och en halv gång jämfört med juli 2009.

Äntligen blir det dags att lämna Moskva – vi skall till Tula, till Lev Tolstojs gods Jasnaja Poljana. Vägen dit är stor och bred och tungt trafikerad. Plötsligt ser vi tjock svart rök vid horisonten – skogsbrand? När vi kommer närmare ser vi en långtradare som står i ljusan låga vid vägrenen. Chauffören står bredvid – ingen försöker släcka. Det finns ingenting att släcka med. Bara inte elden sprider sig till fältet där gräset är gult och kruttorrt. En våg av hetta pressas in genom vår bussvägg när vi åker förbi.

Hettan ligger över Tula-området också men vi är besparade från brandrök. Bara en dag blåser det från Rjazan-hållet och den bekanta röklukten känns i näsborrarna. Men vi kan sova med öppet fönster och på natten sjunker termometern till +27. En kväll när vi vandrar över ängarna vid Jasnaja Poljana känner jag daggen falla.

Post scriptum

Ännu finns ingen uppskattning av hur mycket skog, torvmark och hur många byar som brunnit. *Rosleschoz* säger en miljon hektar skog, Greenpeace talar om 3 miljoner och Global Fire Monitoring Center nämner väldiga 15 miljoner. Men då har Global Fire räknat in alla bränder - torvmark, tundra, stäpp (*Novaja Gazeta* nr. 93 (25.8.2010)). Tidningen har intervjuat Nikolaj Sjmatkov, koordinator för Rysslands skogspolitik inom World Wildlife

Fund. Sjmatkov bekräftar att problemet ”skogs- och torvbränder” förvärrats pga. lagen, *Lesnoj kodeks*. Ändå är den utarrenderade skogen (till företag som skall avverka) bara cirka 10 % av hela skogsmassan. Och vem ansvarar för resterande 90 % ? Det borde lokala myndigheter göra, men ”de vill inte kännas vid ansvaret”. Sjmatkov bekräftar att skogvaktarna avskedats – han nämner siffran 70 000. Det är uppenbart att den nu rådande oklarheten om ansvarsfördelningen mellan arrendatorer och lokala myndigheter allvarligt har förvärrat situationen.

Och torvmarkerna? Under vår vistelse i Moskva fick vi höra att man börjat ”vattna torven” från Oka-floden. Som bekant är det ytterst svårt att släcka torvbränder och torven bör dränkas upp till 5-10 meter djupt. Sjmatkov talar i Novaja-intervjun om detta och menar att det är meningslöst att ösa vatten om inte dikena som en gång grävdes för torvtäktens skull täpps till. Och han konstaterar att detta är arbete för ”specialister-melioratorer”, inte för armén eller MTJS (Ministeriet för Extraordinära Situationer). Sjmatkov menar också att om det inte råkat brinna i själva Moskva-området, om inte röken hållit på att kväva *huvudstaden*, så hade inga myndigheter och massmedier gjort någon större sak av bränderna.

I nr. 92 (23.8.2010) av Novaja Gazeta ges en intervju med Sergej Gordejtjenko, intill nyligen chef för *Mosleschoz*, Moskva-områdets skogsmyndighet. Han ansågs ”ytterst ansvarig” för bränderna (*krajnij po pozjaram*) och fick lämna tjänsten. Gordejtjenko berättar att hans *Lesnaja sluzjba* (skogstjänsten) hela tiden fått mindre finansiering och folk har avskedats. År 2000 fanns det ännu 3500 anställda inom ”skogsskyddet” i Moskva-området, nu är de bara 700. Sedan 2007 då den nya lagen kom har finansieringen av *Mosleschoz* minskat med 40 %.

Men växer då inte skogen upp igen? Sjmatkov förklarar: ”Först kommer mjölkört, sedan skogshallon och vissa gräs, därefter

björk och asp. Efter 20 år får vi granplantor och skogen börjar ”läka sårerna”. Men riktig skog får vi först när 50-60 år förflutit sedan branden – ungskog.”

Jag kan inte låta bli att undra om människorna som förlorat sina stugor verkligen vill ha husen uppbyggda på samma plats – bland askhögar och förkolnade träd? Men kanske blir det med ”Putins byar” som med Potemkins – kulisser för TV-kanalernas reality show.

Artikeln finns även publicerad på engelska i Baltic Worlds, nr. 4, 2010

Sjukvårdsförsäkringssystem i Tjeckien och Slovakien

Pontus Tallberg, omvärldsbevakare på Region Skåne

Tjeckien

Hälsovård och sjukvård i Tjeckien tillhandahålls av ett stort antal privata vårdgivare som den vårdsökande själv väljer. Sjukvårdsförsäkringssystemet är obligatoriskt och bygger på betalningsförmågan hos individerna. Det hanteras genom ett försäkringssystem som infördes i stort sett

omgående efter revolutionen i dåvarande Tjeckoslovakien. Det är obligatoriskt att välja ett försäkringsbolag vilket innebär att alla är försäkrade. För att göra systemet solidariskt sker en utjämning mellan försäkringsbolagen.

Sjukvården finansieras av arbetsgivarna och arbetstagarna som tillsammans normalt betalar 13,5 % av lönen före skatt varav merparten betalas av arbetsgivarna. För arbetslösa, pensionärer och barn betalar staten. Den allmänna sjukvårdsförsäkringen hanteras av försäkringsbolag utan tydligt ägarskap. Bolagen får inte syssla med andra försäkringar än vårdförsäkringar. De har bildats genom lag – vilket är fallet med den största, *Všeobecná zdravotní pojišťovna*, VZP (General Health Insurance Company) – eller av flera stora arbetsgivare eller grupper av arbetsgivare som Förvarsministeriet, Inrikesministeriet, grupper av banker, grupper av arbetsgivare i metallurgiska industrin, bilindustrin etc. Men när de väl har fått licens att driva försäkringsverksamhet förekommer ingen eller svag ägarkontroll.

Sjukvårdsförsäkringsbolagen leds av en administration och en styrelse. Styrelsen består av tre parter: 1/3 väljs av arbetsgivarna, 1/3 väljs av regeringen och 1/3 väljs av fackföreningarna. Styrelsen för VZP består till 2/3 av ledamöter valda av parlamentet och 1/3 vald av regeringen. Trots att bolagen har cirka 7 procent av Tjeckiens BNP till förfogande har de inget tydligt juridiskt ansvar för sina förvaltningsbeslut. Styrelseledamöter som valts av regeringen sitter ofta i flera styrelser samtidigt, vilket begränsar möjligheten till konkurrens mel-

lan bolagen. Dessutom finns det ingen tydlig ansvarsfördelning mellan bolagens direktörer och styrelseledamöterna.

Vid mitten av 1990-talet fanns det cirka 27 bolag, men många har upphört till följd av fusioner, nedläggningar och konkurser. För närvarande finns det nio verksamma bolag på marknaden. Det största har redan nämnts, VZP som täcker cirka 63 procent av marknaden. Det diskuteras sammanslagningar av bolag för att få fler starka aktörer. Reglering och kontroll sker gemensamt av Hälsovårdsministeriet och Finansministeriet, och avser ekonomiska förhållanden. VZP garanteras finansiellt av staten. Men till andra bolag kan staten endast lämna begränsat ekonomiskt stöd.

För att kunna erbjuda försäkringstagarna sjukvård tecknar bolagen kontrakt med vårdgivare. Prisnivån omförhandlas varje år mellan bolag och vårdgivare (till exempel sammanslutning av sjukhus, sammanslutning av primära vårdgivare etc). Sjukvårdsförsäkringsbolagen kan reglera tillgången på hälsovård genom att begränsa ersättningen till vårdgivarna, och genom mer selektiv upphandling.

Även om det allmänna sjukvårdsförsäkringssystemet i Tjeckien fungerar väl och rankas som nummer 17 av 33 länder i Euro Health Consumer Index, blir dess begränsningar tydliga under en ekonomisk kris. Resurser till vård och ökad efterfrågan är inte relaterade till varandra. Resurserna växer bara i takt med sysselsättningsökning och löneökningar. Vid ekonomisk tillbakagång kan det till och med röra sig om minskade resurser, vilket kan leda till dold ransonering.

Slovakien

Hälso- och sjukvården i Slovakien finansieras i likhet med Tjeckien via sjukvårdsförsäkringsbolag genom en obligatorisk sjukvårdsförsäkring. Den utförs av ett flertal självständiga vårdgivare med olika typer av ägande. Majoriteten av vårdgivarna är privata vilket särskilt gäller för primärvården eftersom sjukhus ofta kan vara ägda av såväl stat, region som städer.

Antalet vårdgivare är förhållandevis stort och har ökat främst inom öppenvården. Under kommunisttiden byggdes slutenvården ut för att ge god tillgång och bland annat kunna möta behov vid ett eventuellt tredje världskrig. Denna struktur är dock i dag föråldrad, och det finns en överkapacitet av slutenvårdsenheter men brist på primärvård och bristande koncentration av specialvården

Hälsoystemet genomgick omfattande reformer under åren 2002–2006. Dessa är kallade reformåren, eftersom man då genomförde ett stort antal systemreformer. Förutom inom hälsovården förekom reformer av de offentliga finanserna, skattesystemet och de sociala trygghetsystemen. De flesta av nu gällande regleringar av hälso- och sjukvårdssystemet härrör från denna tid, även om de har ändrats flera gånger. Trots löften om förbättringar genomfördes vissa reformer endast delvis vid regeringsskiftet 2006, exempelvis definitioner av de försäkrades

rättigheter, klassificeringssystem och betalningssystem samt en utveckling i riktning mot färre och effektivare sjukhus.

Sjukvårdsförsäkringssystemets historiska bakgrund sammanfaller i Slovakien till stor del med det i tjeckiska, eftersom landet var en del av den tjeckoslovakiska staten från 1918 till 1993 med undantag för en tid under andra världskriget. Det innebar ett försäkringssystem som ersattes med ett i huvudsak ett statligt finansierat system efter det kommunistiska maktövertagandet 1948. 1993 delades Tjeckoslovakien och även om båda stater har ett försäkringssystem skiljer sig utvecklingen något åt vad gäller struktur och antal bolag.

Den rättsliga grunden för sjukvårdssystemet är fastställd i konstitutionen. Alla har rätt till skydd för hälsa. Finansieringen av det allmänna sjukvårdsförsäkringssystemet sker i första hand genom avgifter. Systemets solidaritet och trygghet bygger på att det är obligatoriskt och att premierna – som bygger på inkomstunderlaget – är fasta och reglerade av staten.

Intäkterna kommer från arbetsgivare och arbetstagare som betalar 14 procent av de anställdas lön före skatt, varav merparten betalas av arbetsgivaren. Den allmänna sjukvårdsförsäkringen bygger på försäkringsbolag som tydliga ägare, vilket skiljer det från den tjeckiska strukturen. Från början förekom ingen vinstreglering, men

de senaste åren har en sådan införts. Bolagen kan heller inte använda mer än 3,5 procent av intäkterna till administration. Vinster som uppstår under ett år kan bara användas till sjukvård kommande år, och får inte delas ut.

Antalet bolag har ändrats genom tillkomsten av nya aktörer och via fusioner. Inledningsvis ökade antalet bolag från fem till sju men har sedan dess minskat. Från 2010 finns det tre bolag, vilket innebär att marknadskoncentrationen ökar, då det största och statsägda sjukvårdsförsäkringsbolaget VZP kommer att ha en marknadsandel på 68,1 procent, och de två andra privata sjukvårdsförsäkringsbolagen endast 25,1 procent respektive 6,8 procent.

Aktuella försäkringsproblem i Tjeckien och Slovakien

Ländernas reformbehov är likartade. Det finns ett tydligt behov av att klargöra vad som skall omfattas av det universella vårdssystemet. I och med att detta inte är tydligt definierat blir medborgarna utlämnade till vårdgivarens bedömning. För att ytterligare stärka medborgarens rättigheter kan det bli vanligare med system som ger individerna möjlighet att få

en bedömning hos annan vårdgivare. Systemen har också problem med underskott, vilket gör verksamheten svårare att planera.

Försäkringsbolagen i Tjeckien är i princip en del av staten och har rollen som finansiärer. I Slovakien finns däremot tydligare ägarskap, som omfattar även utländska ägare. Det gör vinstförbudet problematiskt och ifrågasatt. En uppfattning är att detta är förhindrande för bolagens effektivitetsarbete. Båda länderna har behov att börja diskutera användaravgifter i större utsträckning och vad försäkringsåtagandet skall innefatta.

Detta är en förkortad och bearbetad version av en längre rapport utarbetad av Henrieta Mad'arová (Prag) och Pontus Tallberg (Kristianstad), som kan hämtas på <http://www.timbro.se/bokhandel/pdf/9175667546.pdf> eller genom mejl till pontus@hem.utfors.se som också tar emot synpunkter på uppsatsen. En engelsk version presenterades på ICCEES världskongress i Stockholm i juli 2010.

Östbulletinen, nr. 4, 2010, årgång 14.

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2011.

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med cirka 4 nummer per år och kan rekvireras i pappersform från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 08-6696221.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida: <http://www.sallskapet.org>